

Večina slovenskih izseljencev se je v ZDA izselila v obdobju od konca sedemdesetih let 19. stoletja do leta 1924, ko je ameriška vlada omejila množično priseljevanje iz držav vzhodne in srednje Evrope.¹ Tako naj bi po podatkih ameriških ljudskih štetij, ki jih priznava tudi stroka, že leta 1910 živelo v ZDA okrog 180.000 slovenskih izseljencev in njihovih otrok (po maternem jeziku),² leta 1920 pa že okrog 228.000.³ Več tisoč Slovencev se je v ZDA naselilo tudi po drugi svetovni vojni – v glavnem beguncev, ki so se v ZDA selili sprva iz političnih, kasneje pa ekonomskih vzrokov.⁴ Tako so za leto 1990 ameriški statistiki na podlagi 5-odstotnega vzorca izračunali, da naj bi v ZDA živelo preko 100.000 prebivalcev,⁵ ki so se prištevali k prebivalstvu slovenskega porekla. Glede na merilo narodnostnega porekla se zdi ta številka nekoliko nizka, zato so verjetnejše ocene tistih raziskovalcev, ki ocenjujejo število ljudi slovenskega porekla v ZDA na okrog 500.000, čeprav so v to število zajeti tudi tisti, ki imajo le četrtino ali celo le osmino slovenskih prednikov.⁶

Slovenski izseljenci so v novi domovini ustvarili »slovenske naselbine« oziroma svoje »majhne Slovenije«. Takšnih naselbin je bilo v ZDA okrog 800 in so predstavljale osnovo za vzpon slovenskih izseljencev na vseh področjih življenja.⁷ Ta relativno velika slovenska skupnost je v svoji skoraj stoletje in pol dolgi zgodovini ustvarila precej spomenikov kulturne dediščine. V glavnem so to arhitektonski spomeniki, med katerimi prevladujejo cerkve in stavbe slovenskih narodnih domov.

¹ Matjaž Klemenčič: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji – naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne* (Maribor: Založba Obzorja, 1987), str. 29–72.

² *13th U. S. Census of Population 1910, Volume 2, Chapter 10, Mother Tongue of the Foreign White Stock* (Washington D. C.: U. S. Government Printing Office, 1913), str. 960-1052.

³ *14th U. S. Census of Population 1920, Volume 2, Chapter 10, Mother Tongue of the Foreign White Stock* (Washington D. C.: U. S. Government Printing Office, 1923), str. 967-1007.

⁴ Matjaž Klemenčič: *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community, Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio* (Novo mesto: Dolenjska založba, 1995), str. 57–71.

⁵ *Ancestry of the Population of the United States by State: Supplemental Report 1993. 1990 Census of Population* (Washington D. C.: Department of Commerce, Bureau of the Census, 1993).

⁶ Edward Gilles Gobetz: *Slovenian Heritage I* (Willoughby Hills: Slovenian Research Center of America, 1980).

⁷ Jože Velikonja, »Slovenska naselja v Ameriki« – predavanje na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 26. 4. 1995. *Zgodovinski časopis, leto 50, št. 3 (104)* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), str. 384; Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji ...*, 77–84.

Cerkvena poslopja, ki so jih v ZDA zgradili slovenski izseljenci, so rezultat posebne oblike organiziranosti pripadnikov izseljenskih skupnosti v obliki etničnih župnij. Do ustanavljanja etničnih župnij je ob podpori katoliške Cerkve prišlo že konec 19. stoletja. Seveda je to samo po sebi razumljivo, saj je katoliško Cerkev ob velikem izseljenskem valu, ki je zajel Evropo konec 19. stoletja, zanimalo predvsem ohranjanje vere med izseljenci.⁸ V to obdobje, ko so se velikemu valu slovenskega naseljevanja v ZDA (konec 19. in v začetku 20. stoletja) pridružili tudi katoliški duhovniki, sega tudi nastanek slovenskih etničnih župnij in posredno s tem tudi začetek gradnje cerkvenih poslopij. Le-ta so hitro postala središča religiozne in prosvetne aktivnosti ameriških Slovencev.

O ustanavljanju slovenskih etničnih župnij in gradnji cerkva je veliko pisalo slovensko etnično časopisje, ki je izhajalo v ZDA, zapise o teh dogodkih pa so objavljali tudi časopisi, ki so izhajali na slovenskem etničnem ozemlju. Tako je na primer v začetku leta 1871 ljubljanska *Zgodnja Danica* objavila zapis Jožefa Buha o ustanovitvi prve slovenske župnije v St. Stephensu (danes Brockway) in gradnji prve cerkve. Buh je zapisal, da so »... ravno pretečni mesec nekaj sveta kupili, da bi cerkvico postavili; in ... že začeli z veseljem les tesati in voziti ...«⁹ Konec leta 1871, ko je bila cerkev že zgrajena, pa je Buh v *Zgodnji Danici* zapisal: »... Zdaj pa smo lepa okna postavili v stene, da bo moč tudi pozimi v njej maševati. Široka je 30 čevljev (9,5 m – op. M. K.) in pa 50 (okrog 16 m – op. M. K.) dolga; mislimo jo na sv. Štefana dan slovesno blagosloviti k časti sv. Štefanu ...«¹⁰

V okviru katoliške Cerkve so Slovenci v ZDA samo v obdobju od leta 1871 do leta 1923 zgradili več kot 50 cerkva, v katerih je od preloma stoletja dalje delovalo okrog sto duhovnikov.¹¹ Cerkvena poslopja so zgradili v vseh pomembnejših slovenskih naselbinah. Največ cerkva so slovenski izseljenci (včasih tudi ob pomoči pripadnikov drugih izseljenskih skupnosti) zgradili v Minnesoti (Aurora, Biwabik, Brockway, Chisholm, Duluth, Ely, Eveleth, Gilbert, Greaney, Keewatin, Rice, Tower, Virginia), Ohio (Akron, Barberton, Cleveland, Euclid, Lorain), Pensilvaniji (Bethlehem, Bridgeville, Forest City, Johnstown, Pittsburgh, Steelton), Illinoisu (Chicago, Joliet, La Salle, Oglesby, South Chicago) in v Wisconsinu (Greenfield, Milwaukee, Sheboygan, West Allis, Willard). To so obenem območja, kjer se je naselilo največ slovenskih izseljencev. Poleg tega so slovenski izseljenci svoje cerkve zgradili še v Bridgeportu (Connecticut), Indianapolisu (Indiana), San Franciscu (Kalifornija), Kansas Cityju (Kansas), Denverju, Leadvillu ter Pueblu (Kolorado), Calumetu, Detroitu ter Ironwoodu (Michigan), Anacondi, Butteu ter East Heleni (Montana), Omahi (Nebraska),

⁸ Klemenčič: *Slovenes of Cleveland ...*, str. 133.

⁹ Jožef Buh, »Iz Belle-Prairie v Ameriki«. *Zgodnja Danica* (Ljubljana, 17. februarja 1871), str. 55.

¹⁰ Jožef Buh, »Iz Belle-Prairie v Ameriki«. *Zgodnja Danica* (Ljubljana, 17. novembra 1871), str. 396.

¹¹ »Slovenske župnije in slovenski duhovniki v Ameriki«. *Ave Maria Koledar, leto 2 (1914)* (Lemont, Illinois: Očetje frančiškani, 1914), str. 146–156; Darko Friš: *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 (Celovski rokopisi 1)*; (Ljubljana, Celovec, Dunaj: Mohorjeva založba, 1995).

New Yorku (New York), Black Diamondu (Washington) in Rock Springsu (Wyoming).¹²

Mnoge od teh cerkva imajo zanimivo zgodovino. Ena takih je cerkev sv. Jožefa v Calumetu v Michiganu, ki so jo potem, ko je stara cerkev leta 1902 pogorela, začeli leta 1903 graditi na novo. Po navedbah Jurija Trunka je bila cerkev »... iz rdečega michiganskega peščenca v romanskem slogu z dvema stolpoma, ki sta 165 čevljev (50 m) visoka. Golo zidovje je stalo 46.600 dolarjev, notranja oprava menda ravno toliko ...«¹³ Gradnjo, ki jo je odobril škof slovenskega rodu Janez Vrtin (1844–1899),¹⁴ so končali šele leta 1908. Cerkev je bila največja in najlepša izmed vseh šestih katoliških cerkva v Calumetu. Že leta 1928 so bogoslužje v tej cerkvi pričeli obiskovati tudi verniki poljske izseljenske skupnosti, potem ko sta zaradi pomanjkanja vernikov njihova župnija in cerkev sv. Antona zaprli vrata. Zaradi hitrega upadanja števila prebivalcev, ki je bilo povezano z zapiranjem tamkajšnjih bakrenih rudnikov, so leta 1966 združili ostale župnije v Calumetu (italijansko sv. Marije, francosko sv. Ane, hrvaško sv. Ivana in slovensko sv. Jožefa). Cerkev sv. Jožefa, ki so je tedaj preimenovali v cerkev sv. Pavla Apostola, je postala župnijska cerkev združene župnije. Po združitvi omenjenih župnij sta ostali v Calumetu le dve katoliški župniji, in sicer že imenovana sv. Pavla Apostola in Svetega Srca Jezusovega. Zanimivo je tudi dejstvo, da je bila cerkev sv. Pavla Apostola oziroma nekdanja cerkev sv. Jožefa leta 1983 imenovana za zgodovinski spomenik zvezne države Michigan. V obrazložitvi so zapisali: »*Sedanja zgradba s svojima dvema zvonikoma impresivno gleda nad skupnostjo in predstavlja čudovit primer arhitekture v obdobju na prelomu iz 19. v 20. stoletja.*« Notranjost cerkve je ostala, z izjemo modernejše osvetlitve, v glavnem nespremenjena. Okna je leta 1907 izdelalo podjetje Ford Bros. Glass Studio iz Minneapolisa v Minnesoti, orgle pa podjetje Kilgen & Sons iz St. Louisa v Misuriju.¹⁵ Zanimivo je, da so se v cerkvi vse do danes ohranile slike božjega pota s podnapisi v slovenskem jeziku, kot tudi imena darovalcev posameznih oken (društva slovenskih bratskih podpornih organizacij iz Calumeta; to je Kranjsko-slovenske katoliške jednote in Slovensko hrvaške zveze).

Do združevanja slovenskih župnij z drugimi etničnimi župnijami in opuščanja bogoslužja v slovenskem jeziku je v slovenskih župnijah v ZDA prihajalo potem, ko je število slovenskih izseljencev v naselbini zaradi odselitev upadlo na tako nizko

¹² Cecilia Dolgan: *Slovenian National Directory – 1st Edition* (Cleveland: United Slovenian Society, 1984); Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 ...*, 87–88; Jurij Trunk: *Amerika in Amerikanci* (Celovec: samozaložba, 1912), str. 464–542; Jože Zavertnik: *Ameriški Slovenci – pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podporne jednote* (Chicago: Slovenska narodna podporna jednota, 1925), str. 260–547; Ivan Mladineo: *Narodni adresar Hrvata-Slovenaca-Srba* (New York: samozaložba, 1937).

¹³ Trunk, *Amerika in Amerikanci ...*, 490–491.

¹⁴ Antoine Ivan Rezek, »The Right Rev. John Vrtin, D.D.« *History of the Diocese of Sault Ste. Marie and Marquette, Vol. I* (Houghton, Michigan: Diocese of Sault Ste. Marie and Marquette, 1906), str. 216–237.

¹⁵ St. Paul the Apostolate Church, Calumet, Michigan (turistični prospekt). Avtor in leto izdaje prospekta nista navedena).

število, da niso mogli več vzdrževati župnije. Število vernikov je bil pomemben element, saj je bilo delovanje cerkvenih institucij v ZDA popolnoma odvisno od prispevkov vernikov. Tudi svoje delovanje so morale župnije, podobno kot vse cerkvene institucije v ZDA, začeti iz nič, saj je bila Cerkev, v nasprotju s svojim položajem v Evropi, brez imetja.¹⁶ O tem je že leta 1903 v svoji knjigi *Poduk rojakom Slovencem* pisal tudi Franc Šušteršič. Tako je zapisal, da imajo v Ameriki poleg petih splošno znanih zapovedi še šesto božjo zapoved, in sicer: »*Pomagaj po svoji moči vzdrževati cerkev in duhovnike.*«¹⁷

Odrekanja faranov so bila res zelo velika, še posebej v obdobju ustanavljanja župnij in gradnje cerkva. S kolikšnimi problemi in s kakšno zagnanostjo so se slovenski izseljenci lotevali izgradnje svojih cerkva, je razvidno tudi iz enega od zapisov v *Ave Maria koledarju*, ki se nanaša na izgradnjo mogočne slovenske cerkve sv. Družine v Kansas Cityju. V tem mestu v zvezni državi Kansas se je večina (okrog 60 slovenskih družin) naselila na Strawberry Hillu, kjer so živeli skupaj s Hrvati, Poljaki, Nemci ter Čehi in vsaka od teh izseljenskih skupnosti je zgradila svojo cerkev. Kot je zapisal Trunk, so Slovenci najprej »... zlagali skupno s Hrvati za cerkev sv. Janeza Krstnika, a zadnji jim niso hoteli pripoznati posebnih pravic ...«¹⁸ Leta 1908 so Slovenci ustanovili svojo župnijo sv. Družine, kasneje pa zgradili leseno cerkev in župnišče, spočetka kar brez pristanka lokalnega škofa Thomasa Lillisa o čemer priča tudi listina o inkorporaciji kongregacije Carnolian Slovenic Catholic Church Society of St. Joseph pri državi Kansas, katere namen je bil gradnja in ohranjanje katoliške cerkve in šole v Kansas Cityju in ki jo še danes hranijo v nadškofijskem arhivu v Kansas Cityju, KS.¹⁹ Že avgusta 1908 so zgradili manjšo cerkvico in jo uporabljali do izgradnje sedanje cerkve leta 1927. Do priznanja fare Svete družine je prišlo šele leta 1910.²⁰

Ko je prišel leta 1916 za župnika John Perše, ki je do tedaj župnikoval v Leadvillu,²¹ je ta takoj začel razmišljati o gradnji nove, zidane cerkve. Vendar pa »... ljudi ni bilo ravno veliko v fari in slabi časi so bili. Farani so župnika... spoštovali, pa so mu hoteli napraviti malo veselja in mu pokazati malo priznanja. Na banketu srebrnega jubileja so mu izročili dar \$ 700...«²² Ko je bilo zbranega še nekaj denarja, je Perše kmalu kupil prostor za novo cerkev, in sicer »... na najlepšem kraju... kjer se sekajo

¹⁶ Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 ...*, 89–90.

¹⁷ Franc S. Šušteršič: *Poduk rojakom Slovencem* (Joliet, 1903), str. 37.

¹⁸ Trunk, *Amerika in Amerikanci ...*, 489.

¹⁹ State of Kansas, Articles of Incorporation Carnolian Slovenic Catholic Church Society of St. Joseph, January 24, 1908. Arhiv katoliške nadškofije v Kansas Cityju, Kansas.

²⁰ Loren L. Taylor: *The Consolidated Ethnic History of Wyandotte County* (Kansas City, Kansas: Kansas City, Kansas Ethnic Council Inc., 2000), str. 738.

²¹ Matjaž Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba: 1999), str. 285.

²² »Župnija sv. Jožefa v Leadville, Colorado«. *Ave Maria Koledar, leto 39 (1952)* (Lemont, Illinois: Očetje frančiškani, 1952), str. 114–119; »Rajni Rev. John Perše«. *Koledar Ave Maria za navadno leto 1937, leto 24* (Lemont, Illinois: Očetje frančiškani, 1937), str. 52–54.

štiri ceste in tri izmed njih delajo trikot. Sicer so ob eni ulici še hiše, pa Father Perše bo že tako uredil, da jih ne bo več...« Kmalu so pričeli tudi z zidavo cerkvenega poslopja. Zunanji izgled cerkve je podoben Plečnikovim cerkvam, »...mogočen in veličasten...«, kar je morda mogoče povezati z dejstvom, da je Perše ravno v času zasnove gradnje cerkve v času po prvi svetovni vojni obiskal staro domovino in seveda tudi Ljubljano. Zanimivo je tudi, da je Peršetu resnično uspelo, da je mesto odstranilo enajst hiš, ki so stale na eni od ulic v neposredni bližini cerkve. O tem poroča *Ave Maria Koledar* :

»... Father Perše je hodil na mestno občino, da bi one hiše odkupila, jih odstranila ali prestavila in da naj mesto napravi pred mogočno cerkvijo park, kar bo mestu v največji kras (sic!) in slovenskim meščanom v največje veselje in zadoščenje. Po dolgih letih se mu je to res posrečilo. Pa je bilo treba ta park tudi zavarovati, da ga ne bo mesto v poznejših letih zopet rabilo za stavbe. Izposloval je Father Perše pogodbo med mestno občino in faro sv. Družine, da se na onem prostoru za 99 let ne sme ničesar zidati...«²³

Kot zanimivost naj omenimo še, da je leta 1944 v cerkvi oziroma v tamkajšnji župniji sv. Družine nastopil službo župnik Heliodore Mejak, ki v starosti več kot 90 let župnikuje še danes. Še danes se je v cerkvi ohranil križev pot s slovenskimi podnapisi, darovalci oken pa so bila lokalna slovenska društva.

Poslikave Križevega pota s slovenskimi podnapisi lahko najdemo še v nekaterih drugih cerkvah, ki so jih v ZDA zgradili slovenski izseljenci. Ena takih poslikav se nahaja tudi v cerkvi Marije Pomagaj v Pueblu (Kolorado), ki so jo zgradili v petdesetih letih 20. stoletja.

Zanimive so tudi poslikave križevega pota v cerkvi sv. Jožefa v Leadvillu, najvišje ležečem mestu v ZDA (3.109 m ali 10.200 čevljev). V letih 1927 in 1928 jih je lastnoročno narisal tedanji župnik Jurij Trunk. Za oznako postaj križevega pota je uporabil kitice pesmi »O pridite stvari« v slovenskem jeziku ter kratek angleški napis. V kroniki je skromno zapisal, da jih je poslikal kljub »...lastnim omejenim slikarskim sposobnostim...«²⁴ O Trunkovih poslikavah cerkve sv. Jožefa je ob koncu petdesetih let pisal tudi novinar vodilnega koloradskega časopisa *The Rocky Mountain News* in ugotovil, da:

»... v cerkvi lahko obiskovalec vidi najveličastnejše podobe, ki jih je kadarkoli lahko videl. V briljantnih barvah, ki odsevajo versko zamaknjenost, je cerkev poslikana s poslikavami, ki odsevajo scene iz Stare in Nove zaveze in epizode iz življenja svetnikov...«²⁵

²³ Prav tam.

²⁴ Matjaž Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija* (Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba: 1999), str. 304.

²⁵ »Catholic Church Has Amazing Murals«. *The Rocky Mountain News*, leto 101, št. 81 (Denver, Colorado: Denver Publishing Company, 13. julija 1959), str. 10.; »Leadville's Highest Church Spire«. *The Rocky Mountain News*, leto 101, št. 216 (Denver, Colorado: Denver Publishing Company, 23. novembra 1959), str. 10.

Med pomembnejše spomenike kulturne dediščine spada tudi cerkev sv. Jožefa v Jolietu (Illinois), ki so jo slovenski izseljenci zgradili leta 1904. Zgrajena je v romanškem slogu in je največja v Jolietu (izdatki za njeno izgradnjo so znašali okrog 100.000 dolarjev).²⁶ Omeniti je potrebno tudi vse štiri clevelandske cerkve (sv. Vid, sv. Lovrenc, sv. Marija, sv. Kristina) ter cerkve Presvete Trojice v Indianapolisu (Indiana), Marije Pomagaj v West Allisu (Wisconsin), sv. Jurija v South Chicagu (Illinois), sv. Cirila in Metoda v New Yorku, Marije Vnebovzete v Steeltonu (Pensilvanija), Presvetlega Srca Jezusovega v Chicagu (Illinois), sv. Cirila in Metoda v Rock Springsu (Wyoming) ter Gospodovega Rojstva v San Franciscu. Vse so relativno velike in z bogato notranjo opremo (oltarji, poslikave, vitražna okna), za katero so člani župnije odšteli po več deset tisoč dolarjev.²⁷

Med sakralnimi spomeniki kulturne dediščine je potrebno omeniti še romarsko cerkev Marije Pomagaj, kulturni zavod sv. Frančiška in frančiškanski samostan v Lemotu (Illinois). Potem ko je maja 1925 slovenski frančiškanski pater in akademski slikar Blaž Farčnik – po vzoru milostne podobe na Brezjah – izdelal kip Marije Pomagaj,²⁸ se je tega kraja oprijelo tudi ime »ameriško Brezje«.

Omeniti je potrebno še podobo brezjanske Matere Božje, ki jo iz Slovenije v ZDA leta 1971 prinesel župnik Vital Vodušek. Namestili so jo v slovenski kapeli, ki so jo na pobudo dr. Cirila Žebota zgradili v washingtonski katedrali. V zvezi s tem dogodkom je nastalo zanimivo pismo, ki ga je Fondu slovenske kapele oziroma odboru za posvetitev slovenske kapele v washingtonski katedrali poslal takrat skoraj že sto let star Jurij Trunk.²⁹ V pismu je zapisal:

Dragi slovenski rojaki!

Ko nam je gospod Vital Vodušek prinesel sem v Ameriko podobo brezijanske Matere Božje za Slovensko kapelo v Washingtonu, nam je z njo prinesel del domovine. Mati božja v Brezjah je naša domovina.

Pozdravljena, Mati božja z Brezij, Ti si nam domovina!

Naj vsem rojakom Slovincem povsod na svetu deli milost iz Slovenske kapele v Washingtonu!

Tako želi vsem stoletnik Jurij M. Trunk.³⁰

Poleg podobe brezjanske Matere božje so v okviru slovenske kapele v washingtonski katedrali omembe vredne še štiri Goršetove reliefne plastike iz marmorja, ki

²⁶ *Spominska knjiga župnije sv. Jožefa. Izdana ob srebrnem jubileju* (Joliet: Župnija sv. Jožefa, 22. oktobra 1916), str. 43.

²⁷ Klemenčič: *Slovenes of Cleveland ...*, 131–177; Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 ...*, 75–148.

²⁸ »Zapiski in beležke lemonskega kronista«. *Ave Maria Koledar, leto 27 (1940)* (Lemont, Illinois: Očetje frančiškani, 1940), str. 58; Friš, *Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924 ...*, 75–148.

²⁹ Klemenčič: *Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ...*, 394.

³⁰ Pismo Jurija M. Trunka Slovenian Chapel Fund – Dedication Committee for Slovenian Chapel, 23. julija 1971. *Slovenian Chapel Dedication Washington D.C.* (Washington D.C., 15. avgusta 1971) str. 26.

prikazujejo krst princa Gorazda s strani škofa Modesta, škofa Antona Martina Slomška kot učitelja in vzgojitelja, plastike, ki prikazujejo slovenske ideale »Mati-Domovina-Bog« in plastike s podobo škofa Barage.³¹

Poleg cerkva, ki so jih zgradili slovenski izseljenci, je v ZDA še nekaj cerkva, katerih gradnjo so (za potrebe vernikov drugih narodnostnih skupnosti) vodili župniki slovenskega porekla. Tako so bile pod vodstvom Filipa Jakoba Erlaha zgrajene cerkve v Rulu, Newcastlu ter South Creeku v Nebraski. Pod vodstvom Georga Godca sta bili zgrajeni cerkvi v Westphaliji in Springwellsu v Michiganu, Alojz Plut pa je vodil gradnjo poljske cerkve sv. Stanislava v Winoni (Wisconsin) ter cerkve sv. Matveja v St. Paulu v Minnesoti.³² Našteti je le nekaj primerov, dejansko število cerkva, katerih gradnjo so vodili župniki slovenskega porekla, pa danes ni znano.

Med sakralne spomenike slovenske kulturne dediščine v ZDA lahko prištevamo tudi okno sv. Antona v cerkvi v Bessemerju (Michigan). Tamkajšnji verniki so ga posvetili v spomin na župnika Antona Hodnika, ki je leta 1898 umrl v ladijski nesreči na Atlantiku, ko je želel obiskati starše v domovini.³³ Veliko večjo pozornost pa zbujejo barvna okna z Baragovo podobo. Najpomembnejše je prav gotovo okno v zakristiji Narodnega svetišča v Washingtonu, ki uvršča Barago med dvanajst najzaslužnejših škofov ameriške Cerkve. Barvna okna z Baragovo podobo pa so še v župnijski cerkvi v Manistiqueju (Michigan), v jezuitski cerkvi v Sault Ste. Marie (Michigan) ter v slovenski cerkvi sv. Cirila in Metoda v New Yorku.³⁴

Med spomeniki kulturne dediščine v ZDA je poleg cerkva, ki so jih zgradili slovenski izseljenci, potrebno omeniti še slovenske narodne domove. Ideje o gradnji slovenskih narodnih domov so se porodile v prvem desetletju 20. stoletja. Prva domova sta bila zgrajena leta 1905 v Chicagu in Johnstownu (Pensilvanija), v naslednjih desetih letih pa še v Rock Springsu v Wyomingu (1913), Frontenacu v Kansasu (1910), Herminiju v Pensilvaniji (1908) in Elyju v Minnesoti (1911). Mnogi narodni domovi so bili zgrajeni med prvo svetovno vojno, ko je ameriške Slovence združila skrb za usodo domovine in okrepila domoljubje do stare domovine. Čeprav je gradnja slovenskih narodnih domov dosegla svoj višek med letoma 1920 in 1930, je bilo nekaj domov zgrajenih tudi v kasnejših obdobjih. Tako je jedro političnih beguncev iz Slovenije po letu 1945 v Clevelandu kupilo stavbo, ki so jo poimenovali Baragov dom.³⁵ Ob koncu devetdesetih let 20. stoletja so stavbo prodali.

Gradnjo slovenskih narodnih domov so pozorno spremljali tudi v slovenskih časopisih, ki so izhajali v ZDA. Iz njihovih poročil je razvidno, da so denar za gradnjo zbirali s prodajo delnic posameznikom ter organizacijam in z plesnimi ter drugimi

³¹ *Slovenian Chapel Dedication Washington D. C.*, str. 32-35.

³² Trunk, *Amerika in Amerikanci ...*, 554-606.

³³ Pav tam, 562.

³⁴ Tone Zrnec, »Po Baragovih sledovih ob vstopu v tretje tisočletje«. *Baragov simpozij v Rimu* (Edo Škulj, Ed.) (Celje: Mohorjeva družba, 2000), str. 284-285.

³⁵ Jože Melaher, »Proslava 30-letnice Baragovega doma«. *Ameriška domovina, leto 88, št. 96* (Cleveland, 23. decembra 1986), str. 2.

priredivami. Po poročilih *Clevelandske Amerike* so na primer za Slovenski narodni dom v Clevelandu prodajali papirnate opeke, ki jih je bilo mogoče kasneje zamenjati za delnice.³⁶ Pri zidavi slovenskega doma v clevelandski četrti Collinwood je sodelovala vsa skupnost; prebivalci tega okrožja so vsak večer v verigi prenašali opeko od bližnje opekarne do gradbišča.³⁷ V duhu jugoslovanstva so se Slovenci v preteklosti povezovali tudi s Hrvati in Srbi ter skupno gradili narodne domove, npr. Ameriško-jugoslovanski center v Euclidu (Ohio)³⁸ ali Slovensko-hrvaški klub v Escanabi (Michigan).

Najznačilnejši in največji je Slovenski narodni dom na Aveniji St. Clair v Clevelandu, največji slovenski naselbini v ZDA. Nova stavba je bila leta 1924 zgrajena na podlagi viktorijanske hiše, ki so jo odkupili za potrebe izgradnje Slovenskega narodnega doma. Glavna dvorana je imela 1000 sedežev v parterju in 324 na balkonu. V zgradbi je bilo tudi 11 uradov, 7 trgovskih lokalov, sokolska telovadnica, čitalnica in zasebna klubska soba. Med najemniki prostorov so bili slovenska šola, več pevskih zborov, dramska šola, ki jo je vodila v dvajsetih letih preteklega stoletja Avgusta Danilova, potniška agencija Kollander, fotografski studio, šola moderne umetnosti (vodil jo je Harvey Perusheck), slovenski narodni muzej, sedež Slovenske dobrodelne zveze (AMLA) in skoraj 100 društev in organizacij. Kmalu po otvoritvi je Maksim Gaspari domu podaril svojo sliko, znamenito »Mati Slovenija«, na kateri so upodobljeni nekateri slovenski umetniki iz obdobja med obema vojnama (sliko je leta 1993 restavriral Damjan Kreže).³⁹

Dvorane mnogih slovenskih narodnih domov v ZDA krasijo slike s krajinskimi motivi iz Slovenije (npr. Blejsko jezero), nekatere pa tudi slike Božidarja Jakca, ki jih je ta priznani slikar naslikal ob svojem potovanju po ZDA v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja.⁴⁰ Znana je tudi poslikava azbestne zavese v Knausovi dvorani (odprta leta 1904) v Clevelandu, ki jo je poslikal znani arhitekt Ivan Jager.⁴¹

Zanimiva je tudi zgodovina slovenskega narodnega doma v Rock Springsu, ki sega v leto 1912. Takrat so tamkajšnji Slovenci »... resno poprijeli akcije za gradnjo Slovenskega doma...«⁴² in ustanovili družbo »Slovenski narodni dom Inc.«, ki naj bi

³⁶ Frank J. Kern, »Pregled delovanja za S. N. dom«. *Letno poročilo o napredku SND 1916/17* (Cleveland: Clevelandska Amerika, 1917), str. 3; »Slamniki«. *Clevelandska Amerika*, leto 9, št. 86 (Cleveland, 21. julija 1916), str. 3.

³⁷ »Slovenski dom na Holmes Ave.« *Novi svet*, leto 3, št. 12 (New York: Edinost Publishing Co., 1940), str. 328.

³⁸ Jacob Strekal, »First glimmer of fraternalism in Euclid«. *Ameriška domovina*, leto 89, št. 20 (Cleveland, 13. marca 1987), str. 1; Klemenčič, *Slovenes of Cleveland ...*, 248.

³⁹ Janko N. Rogelj, »Pričetna zgodovina S. N. doma v Clevelandu«. *Dan 35. letnega jubileja* (Cleveland: Slovene National Home, 1954).

⁴⁰ Matjaž Klemenčič, »Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine«, inavguralno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 8. 4. 1998. *Zgodovinski časopis 1998, leto 52, št. 2 (111)* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), str. 175–193.

⁴¹ »Knausova dvorana«. *Clevelandski koledar za prestopno leto 1908* (Cleveland: Nova Domovina Publishing Company, 1908), str. 116.

⁴² Zavertnik, *Ameriški Slovenci ...*, 540.

skrbela za njegovo gradnjo.⁴³ Že julija 1913 je družba za 787,75 dolarja kupila od premogovne družbe »Union Pacific Coal Company« na Bridger Avenue zemljišče za dom, septembra 1913 pa podpisala pogodbo o gradnji, s katero je bilo predvideno, da mora biti dom zgrajen do 25. decembra 1913 in da bodo izdatki za gradnjo znašali 9.440 dolarjev.⁴⁴ Gradnja doma in njegova notranja oprema so slovensko skupnost iz Rock Springsa stale okrog 15.000 ameriških dolarjev. Vsi, ki so bili včlanjeni v dom, so vsak po svojih močeh darovali denarne prispevke pa tudi društva so vsak mesec nakazala v blagajno doma po 10 centov od vsakega svojega člana. Nekaj denarja so zbrali tudi z raznimi prireditvami, nekaj pa z izdajo obveznic, tako da so bili vsi dolgovi poravnani v šestih letih.⁴⁵ Velika stavba slovenskega narodnega doma, ki pa danes ne služi več potrebam tamkajšnje slovenske skupnosti (od leta 1996 ga ima v najemu zasebno podjetje, ki se ukvarja s preprodajo nepremičnin, dražbami ter prodajo izdelkov domače obrti), je na listi zgodovinskih spomenikov ZDA (*National Register of Historic Places*).

Podobno usodo kot slovenski narodni dom v Rock Springsu so v šestdesetih letih 20. stoletja – zaradi gospodarskega upada in selitev prebivalcev iz mestnih središč na mestna obrobja – doživeli mnogi domovi širom ZDA. Proces zapiranja narodnih domov je pospešila tudi asimilacija mlajše generacije ameriških Slovencev, ki se le še redko vključi v vzdrževanje slovenskih ustanov. Čeprav se slovenski narodni domovi pri svojem delovanju srečujejo s številnimi težavami, pa le-te niso zavrle gradnje nekaterih novih narodnih domov. Tako sta bila v sedemdesetih letih odprta domova na Floridi (v New Smyrnia Beachu in Miamiju), kamor se je preselilo večje število upokojenih Američanov slovenskega porekla. V devetdesetih letih 20. stoletja so bili odprti novi domovi še v Detroitu (Michigan), Imperialu (Pensilvanija), kamor se je preselil sedež SNPJ in Slovenski kulturni center v Lemontu blizu Chicaga (Illinois).⁴⁶ Kljub mnogim težavam pa imajo slovenski narodni domovi še vedno vodilno vlogo pri združevanju in organiziranju slovenskih Američanov. Slovenski narodni dom v Clevelandu tako še vedno ostaja neuradno središče slovenske kulture v ZDA. Tu je bila leta 1991 tudi ustanovljena organizacija Združeni Američani za Slovenijo (United Americans for Slovenia), ki je s pritiski na vlado ZDA veliko pripomogla Sloveniji v njenem boju za neodvisnost in mednarodno priznanje.⁴⁷

Med spomenike slovenske kulturne dediščine v ZDA spada tudi slovenski kul-

⁴³ United States Department of the Interior. National Park Service. *National Register of Historic Places: Slovenski dom, Rock Springs, Wyoming* (avtor: Barbara Allen Bogart).

⁴⁴ United States Department of the Interior. National Park Service. *National Register of Historic Places: Slovenski dom, Rock Springs, Wyoming* (avtor: Barbara Allen Bogart).

⁴⁵ Zavertnik: *Ameriški Slovenci ...*, 540-541.

⁴⁶ Dolgan, *Slovenian National Directory ...*, 7-9.

⁴⁷ Matjaž Klemenčič, »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev« (1. del). Razširjeno predavanje na okrogli mizi »Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi« na Svetovnem kongresu zgodovinskih ved v Montrealu, 2. septembra 1995. *Zgodovinski časopis, leto 50, št. 3 (104)*. (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), str. 405.

turni vrt v mestni četrti Collinwood v Clevelandu. Njegova zgodovina sega v leta po prvi svetovni vojni, ideja o izgradnji (takrat še jugoslovanskega) kulturnega vrta pa je prišla iz vrst srbske in slovenske izseljenske skupnosti v Clevelandu. Pri tem je zanimivo, da zaradi stalnih sporov med Srbi in Hrvati v stari domovini, hrvaški izseljenci ideje niso podpirali.⁴⁸ Kljub temu so dela na jugoslovanskem kulturnem vrtu dobro napredovala. V njem so najprej leta 1934 postavili kip škofa Friderika Barage,⁴⁹ leta 1936 pa po mnogih zapletih še kip Ivana Cankarja in Simona Gregorčiča.⁵⁰ Kasneje so pripadniki slovenske izseljenske skupnosti postavili še kip Ivana Zormana, ameriško-slovenskega pesnika in skladatelja. Predstavniki srbske izseljenske skupnosti pa so poleg kipa pesnika Njegoša postavili še kipe nekaterih drugih pomembnih mož.⁵¹ Jugoslovanski kulturni vrt je nastal ob finančni podpori ameriške zvezne vlade, ki je za vrt prispevala 67.000 dolarjev, clevelandskega mestnega sveta (12.000 dolarjev), zveze jugoslovanskih kulturnih društev zvezne države Ohio (19.000 dolarjev) ter pripadnikov slovenske skupnosti iz Clevelanda (5.400 dolarjev).⁵² Po nekaterih zapletih so jugoslovanski kulturni vrt odprli maja 1938. Slavnostni govornik na prireditvi je bil, ob prisotnosti predstavnikov mestnih, državnih in zveznih oblasti, ljubljanski župan dr. Jurij Adlešič.⁵³ Po drugi svetovni vojni, še posebej v šestdesetih in sedemdesetih letih, je bil vrt zelo zanemarjen. Šele v osemdesetih letih je mestni svet pod vodstvom župana Georga Voinovicha ponovno namenil več pozornosti clevelandskim kulturnim vrtovom, ki so bili zaradi vandalizma v zelo slabem stanju.⁵⁴ V sklopu akcije obnove kulturnih vrtov v Clevelandu so tudi na podlagi finančne dotacije, za katero se je osebno zavzela takratna državna sekretarka na ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije Mihaela Logar, konec devetdesetih let 20. stoletja prenovili tudi jugoslovanski kulturni vrt in ga preimenovali v slovenski kulturni vrt.

Med spomeniki slovenske kulturne dediščine v ZDA je potrebno omeniti še Baragov muzej (»Bishop Baraga Collection«) v Marquettu v zvezni državi Michigan. Arhiv, ki je bil ustanovljen leta 1952, hrani zgodovinski material o življenju in delu

⁴⁸ »Drugi Baraga med nami«. *Ameriška domovina*, leto 37, št. 223 (Cleveland, 21. septembra 1935), str. 1; »Jugoslovanski kulturni vrt«. *Ameriška domovina*, leto 36, št. 152 (Cleveland, 29. junija 1934), str. 2.

⁴⁹ »Za naš kulturni vrt«. *Ameriška domovina*, leto 37, št. 6 (Cleveland, 6. januarja 1935), str. 2.

⁵⁰ »Gregorčič in Cankar prideta v Kulturni vrt«. *Ameriška domovina*, leto 39, št. 34 (Cleveland, 10. februarja 1936), str. 1; »Cankar–Gregorčič proslava naredila globok vtis na narod kot tudi na ameriško javnost«. *Ameriška domovina*, leto 39, št. 281 (Cleveland, 28. novembra 1936), str. 1.

⁵¹ Klemenčič, *Slovenes of Cleveland ...*, 357–364.

⁵² »Kulturni vrtovi v Clevelandu so ponos našega mesta«. *Ameriška domovina*, leto 40, št. 129 (Cleveland, 3. junija 1937), str. 1.

⁵³ »Govor Dr. Adlešiča in potek nedeljske slovesnosti«. *Ameriška domovina*, leto 41, št. 115 (Cleveland, 17. maja 1938), str. 1; »Amerika počastila naš narod!«. *Ameriška domovina*, leto 41, št. 114 (Cleveland, 16. maja 1938), str. 1.

⁵⁴ Rudolph M. Susel, »Clevelandski kulturni vrtovi«. *Ameriška domovina*, leto 87, št. 63 (Cleveland, 16. avgusta 1985), str. 2; Rudolph M. Susel, »Clevelandski kulturni vrtovi«. *Ameriška domovina*, leto 87, št. 65 (Cleveland, 23. avgusta 1985), str. 2.

tega znanega slovenskega misijonarja med severnoameriškimi Indijanci.⁵⁵ Kako priljubljen je bil med tamkajšnjimi prebivalci, nam kažejo številni spomeniki in spomin-ske plošče. Največji (11 metrov visok) spomenik, posvečen Baragi, stoji med krajema Baraga in L'Ans ob obali Lake Michigan. Bronasto skulpturo *Duhovnik s krpļjami* («The Snowshoe Priest») sta leta 1972 izdelala kiparja Jack Anderson in Arthur Chaput. Lik škofa s krpļjami na nogah in križem v roki, ki lebdi na oblaku, je obešen na lesene gredi v višini petih metrov nad skalno obalo ob Keweenawskem zalivu.⁵⁶ Baragov spomenik (postavljen leta 1932) stoji tudi pri naselju Schroeder ob zahodni obali Gornjega jezera ter v krajih La Point, Assinins in Lemont. Njegov spomenik stoji tudi v kapeli Marijinega narodnega svetišča v Washingtonu, v že omenjenem Slovenskem kulturnem vrtu v Clevelandu in v slovenskem letovišču pri Boltonu, severno od Toronta (delo Franca Goršeta iz leta 1975).⁵⁷ Omeniti je potrebno tudi spomenik misijonarja Franca Pirca, ki je opravljal svojo službo med Indijanci v Minnesoti, obenem pa pomagal pri naselitvi v teh krajih številnim slovenskim in nemškimi priseljencem. Spomenik stoji v kraju, ki so ga po njem poimenovali Pierz.⁵⁸

Na tem mestu sta omembe vredna še dva spomenika. Prvi stoji na pokopališču v Trinidadu (Koloradu) in je posvečen 35 Slovincem in Hrvatom, ki so izgubili življenje v rudarski nesreči januarja 1910 v premogovniku Primero. Spomenik iz belega marmorja so postavili decembra 1911. Na eni strani so izklesana imena ponesrečenih članov Slovenske delavske podporne zveze, na drugi pa imena članov drugih društev bratskih podpornih organizacij.⁵⁹ Drugi spomenik, ki stoji v Iron Range Interpretive Center v Chisholmu v Minnesoti, pa je posvečen vsem rudarjem in delavcem slovenskega porekla, ki so si svoj kruh služili v tako imenovanem železnem okrožju (Iron Range area). Avtorica bronaste skulpture je Lillian Brulc.⁶⁰

Seveda ob vsakem od 800 krajev s slovenskimi naselbinami v ZDA najdemo tudi pokopališča, na katerih so pokopani slovenski priseljenci. Nagrobni spomeniki, pogosto tudi z napisi v slovenskem jeziku, so prav tako del slovenske kulturne dediščine.

Med spomenike slovenske kulturne dediščine – pa čeprav ne gre za spomenike v pravem pomenu besede – lahko štejemo tudi nekatera geografska poimenovanja. Tako so okolico Velikih jezer, kjer je kot misijonar deloval Baraga (okrog 210.000 km²), po njem poimenovali Baragova dežela (Baragaland). Območje zavzema skoraj ves Michigan, severni Wisconsin, vzhodno Minnesoto, v sosednji Kanadi pa vzhodno in zahodno obalo Gornjega jezera v provinci Ontario. Po Baragi se imenuje tudi okrožje (Baraga-County) s sedežem v L'Ansu, ki so ga ustanovili z odlokom 19. februarja

⁵⁵ Zrnec, Po Baragovih sledovih ..., 285.

⁵⁶ *Junilee 2000: Baraga Pilgrimage* (turistični prospekt). (Marquette: Diocese of Marquette, 2000); Dolgan, *Slovenian National Directory* ..., 11.

⁵⁷ Zrnec, Po Baragovih sledovih ..., 284.

⁵⁸ Dolgan, *Slovenian National Directory* ..., 11.

⁵⁹ Frank Zaitz, »Obiski v Coloradu«. *Ameriški družinski koledar (American Family Almanac), leto 20 (1934)* (Chicago: Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 1934), str. 152; Trunk, *Amerika in Amerikanci* ..., 472; Dolgan, *Slovenian National Directory* ..., 11.

⁶⁰ Dolgan, *Slovenian National Directory* ..., 11.

1875. Po njem se od leta 1883 imenuje tudi kraj Baraga Village, ki leži južno od nekdanjega Baragovega misijona, ulice v nekaterih krajih ob Velikih jezerih (Marquette, Grand Rapids, L'Anse itd.).⁶¹

Poleg krajev, ki so dobili ime po Frideriku Baragi, se nahaja v ZDA še nekaj krajev, ki so v neposredni ali posredni povezavi s slovenskimi izseljenci: Krain (Washington), Krain City (Michigan), Krain Township (Minnesota), Kraitown (danes St. Anthony, Minnesota), Krain (Pensilvanija), Pierz (Minnesota), Rauch (Minnesota), St. Stephens (danes Brockway, Minnesota); Slapnick (Michigan), Slavia (Florida), Slovan (Pensilvanija) in Traunik (Michigan). V glavnem gre za manjše kraje, ki štejejo od sto do nekaj več kot tisoč prebivalcev.⁶²

Seveda pa je to le nekaj primerov slovenske kulturne dediščine, ki se danes nahaja na ozemlju ZDA. Za natančno proučitev te problematike bi bile potrebne obsežnejše raziskave. Za začetek bi zadostovalo, da bi na podlagi razpoložljivih pisnih virov (dostopno arhivsko gradivo, časopisni viri itd.) izdelali kolikor toliko verodostojen seznam spomenikov slovenske kulturne dediščine, nato pa na multidisciplinarni osnovi ovrednotili njen pomen, tako za ameriško kot za slovensko zgodovino.

SUMMARY

SLOVENE CULTURAL HERITAGE IN THE UNITED STATES

Matjaž KLEMENČIČ

Slovenes in the United States built relatively large numbers of Slovene cultural monuments in their settlements. We could differ among church and other monuments. There were many churches built by Slovene immigrants from the 1890s till 1920s and later, among the latest Slovene Chapel in Washington D.C. built in 1970s deserve special mentioning. Some of them are important architectural monuments. Also Slovene newspapers on the Slovene ethnic territory wrote extensively about them. Also Slovene National Homes represent important part of Slovene ethnic heritage in the United States. In these Homes also valuable artistic pictures may be found. They were painted either by important Slovene American artists or by famous Slovene artists from the Slovene ethnic territory. Also some sculptures could be found especially in the Homes and the places like Slovene cultural gardens in Cleveland. When these monuments were built they wrote about them in Slovene ethnic newspapers published by Slovene immigrants in the U.S. On the Slovene cultural heritage wrote also Slovene newspapers in Slovenia; some articles on the Slovene cultural heritage in the United States could be found in 1990s.

⁶¹ Zrnc, Po Baragovih sledovih ..., 284; Dolgan, Slovenian National Directory ..., 26.

⁶² Dolgan, Slovenian National Directory ..., 26.